

Humanitar elmlər

UOT 372.8:82

S.Hüseynoğlu

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

soltanhuseynoglu@mail.ru

ƏDƏBİYYAT DƏRSLƏRİNDƏ TƏRCÜMEYİ-HAL MATERİALLARININ ÖYRƏNİLMƏSİNƏ YENİ YANAŞMA

Açar sözlər: *tərcümeyi-hal, yazıçı şəxsiyyəti, əlavə mənbələr, müzakirə, ekskursiya*

Məktəb ədəbiyyat kursunun əhatə etdiyi məsələlər çox olmaqla yanaşı, məzmunca da mürəkkəbdir. Bu isə həmin kursla bağlı ardıcıl olaraq araşdırmaların aparılmasını zərurətə çevirir. Məsələnin başqa tərəfi də var: müasir təlimi yanaşmaların, yeni təhsil proqramının tətbiqi də kursun – ədəbiyyat fənninin ümumi və mühüm istiqamətlərinin, onun əhatə etdiyi problemlərin bu günün tələbləri baxımından araşdırılmasını diqqət mərkəzinə çəkir. Bu baxımdan ümumtəhsil məktəblərində tərcümeyi-hal materiallarının öyrədilməsi yollarının tədqiqatı cəlb edilməsi aktual sayılır. Həm də ona görə ki, bu həm təlimi, həm də tərbiyəvi baxımdan xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Məqalədə ədəbiyyat fənninin öyrədilməsinin müxtəlif mərhələlərində bioqrafik məlumatların mənimsədilməsi yolları şərh edilmiş, ədəbiyyat dərslərində, məktəb təcrübəsindəki vəziyyət təhlilə cəlb olunmuşdur.

С.Гусейноğlu

НОВЫЙ ПОДХОД К ИЗУЧЕНИЮ БИОГРАФИЧЕСКИХ МАТЕРИАЛОВ НА УРОКАХ ЛИТЕРАТУРЫ

Ключевые слова: *биография, личность писателя, дополнительные источники, дискуссия, экскурсия*

Вопросы, охватываемые школьным курсом литературы, не только многочисленны, но и сложны по содержанию. Это делает необходимым последовательное проведение исследований по этому курсу. Есть и другая сторона вопроса: внедрение современных подходов к обучению, новая образовательная программа, также обращает внимание на рассмотрение общих и важных направлений курса - предмета литературы, освещаемых им проблем с точки зрения сегодняшнего требования. С этой точки зрения представляется актуальным привлечение к исследованию способов преподавания биографических материалов в общеобразовательных школах. Еще и потому, что это имеет особое значение как с точки зрения обучения, так и воспитания.

В статье объясняются способы усвоения биографических сведений на разных этапах преподавания предмета литературы, анализируется ситуация в учебниках литературы и школьном опыте.

S.Huseynoghlu

A NEW APPROACH TO THE STUDY OF BIOGRAPHICAL MATERIALS IN THE LESSONS OF LITERATURE

Keywords: *biography, writer's identity, additional sources, discussion, excursion*

The questions covered by the school literature course are not only numerous, but also complex in content. This makes it necessary to carry out consistent research in this course. There is another side of the issue: the introduction of modern approaches to learning, the new educational program, also draws attention to the consideration of general and important areas of the course - the subject of literature, the problems it covers from the point of view of today's requirements. From this point of view, it seems relevant to involve in the study of methods of teaching biographical materials in secondary schools. Also because it is of particular importance both in terms of training and education.

The article explains the ways of assimilation of biographical information at different stages of teaching the subject of literature, analyzes the situation in literature textbooks and school experience.

Məktəb ədəbiyyat kursuna yazıçı tərcümeyi-halının daxil edilməsi məsələsi metodikada zaman-zaman mübahisələrə səbəb olmuşdur. Sovet dönəmində ən nüfuzlu qəzet və jurnallarda bu məsələyə dönə-dönə qayıdılmış, fərqli, ziddiyyətli fikirlər irəli sürülmüşdür. Yeni təhsil proqramının – kurikulumun hazırlanması prosesində də bu məsələ ciddi mübahisə obyektinə çevrilmişdir. Proqramın hazırlanmasına rəhbərlik edən nazirliyin məsul işçisi tərcümeyi-hal materiallarının öyrədilməsinin əleyhinə çıxır, milli məsləhətçilərin işinə əngəl törədirdi. Nəticədə bilavasitə bu materialların öyrədilməsinə yönəlik məzmun standartlarının müəyyənləşdirilməsi kölgədə qaldı.

Məlumdur ki, bədii əsərlərin təhlilində müəllif mövqeyinin aydınlaşdırılması, təsvir olunanlara onun münasibətinin aşkara çıxarılması, əsərin eşidilməsinin zəruriliyi və s. diqqət mərkəzində saxlanılır.

Suallar yaranır: Yazıçı barədə bu məzmundakı biliklər kifayətdirmi? Ədəbiyyat təlimində yazıçının tərcümeyi-halı öyrənilməlidirmi?

Bu suallara tutarlı cavab vermək üçün məsələyə fərqli yanaşanların mövqeyinin aydınlaşdırılması vacibdir. Tərcümeyi-hal materiallarının öyrədilməsinin lehinə və əleyhinə olanlar müxtəlif dəlillər üzərində dayanırlar. Belə materialların tədrisini məqsədəuyğun saymayan tədqiqatçıların dəlilləri,

əsasən, aşağıdakılardır.

Ədəbiyyat fənni bədii əsərlərin öyrənilməsi, ədəbiyyat nəzəriyyəsi və icmal mövzuların mənimsənilməsi, şifahi və yazılı nitqin inkişaf etdirilməsi, şagirdlərdə əqli fəallığın və müstəqilliyin formalaşdırılması kimi mühüm vəzifələri yerinə yetirir. Bu fənn şagirdlərin ədəbi inkişafına nail olmağı əsas vəzifə kimi qarşıya qoymuşdur. Şagirdlərdə həm xüsusi, həm də həyatı bacarıqların formalaşdırılması ədəbiyyat təliminin başlıca vəzifələrinin sırasındadır. Bu qədər mühüm vəzifəni yerinə yetirən ədəbiyyatın tədrisi metodikasının tərcümeyi-hal materiallarının öyrədilməsi ilə məşğul olması, məktəbdə mövzunun öyrənilməsinə saatların ayrılması, sadəcə, yersiz və əhəmiyyətsiz sayılmalıdır.

Bu mövqedə olanların fikrincə, ədəbiyyat fənninin bütövlükdə məzmunu tərcümeyi-hal materialları olmadan da təlim və tərbiyə ilə bağlı vəzifələri uğurla yerinə yetirir.

Bu alimlərin gəldikləri qənaət belədir: yazıçının yaradıcılığı, tədris olunan əsəri onun şəxsiyyəti, dünyagörüşü, zəhməti barədə təsəvvür yaradır. Beləliklə, tərcümeyi-hal materiallarının ayrıca öyrənilməsinə ehtiyac qalmır.

Tərcümeyi-hal materiallarının tədrisini vacib sayanlar isə aşağıdakı dəlilləri əsas gətirirlər. Şagirdlər:

- yazıçının şəxsiyyəti barədə məlumat öyrənirlər (təbiyətvi əhəmiyyət);
- yazıçı əməyi, onun zəhmətlə dolu ömür yolu barədə təsəvvür qazanırlar (təbiyətvi əhəmiyyət);
- yazıçının həyata baxışı, estetik görüşü, idealları barədə təsəvvür əldə edirlər (müəllifin yaradıcılığını anlamağa kömək edir).

Bu mövqedə olan alimlərin fikrincə, bütövlükdə mədəniyyətimizi təmsil edən yazıçılar milli qürurumuzdurlar. Onların hər biri vətəni özlərinəməxsus şəkildə sevmiş və inkişafına əmək sərf etmişlər. Deməli, məktəblilərin onları tanımaları vacibdir və bu, “gənclərin mənəvi və estetik tərbiyəsində əhəmiyyətli rol oynayır” [4, s.18]. Məktəb məzunları təkcə ədəbi bilik, bacarıq və vərdişlərin mənimsənilməsi ilə məhdudlaşmamalı, xalqın görkəmli insanları ilə tanış olmaq imkanından məhrum edilməməlidirlər. Şagirdlər söz sənətkarlarını şəxsiyyət kimi qavramalı, hər birinin vətənpərvərliyi, cəmiyyətə verdiyi töhfələr barədə aydın təsəvvür qazanmalıdırlar. Başlıcası isə hər bir sənətkara yaşadığı dövrün, onu əhatə edən ictimai-siyasi mühitin fonunda qiymət verilməlidir.

Göründüyü kimi, ikinci qisim alimlər də öz mövqelərini əsaslandırmağa çalışmış, məntiqli dəlillərə söykənmişlər.

Mövqelərdən hansı faydalıdır?

Tərcümeyi-hal materiallarının öyrənilməsinin həm təlimi, həm də təbiyətvi əhəmiyyəti vardır. Sənətkarın həyatının elə məqamları olur ki, onları bilmədən nəinki bu və ya digər əsərini, hətta bütövlükdə yaradıcılığının mahiyyətini

anlamaq çətin olur. Ömrü boyu yaradıcılıq axtarışlarında olan sənətkarın həyata, cəmiyyətə, insana, mühüm sosial-siyasi hadisələrə münasibəti birdən-birə formalaşmır. Onun bədii ədəbiyyata – söz sənətinə yanaşmasında da enişli-yoxuşlu dövrlər, hətta ziddiyyətli məqamlar da müşahidə edilir. Müəyyən tarixi dövrdə yaşayıb-yaradan sənətkarın şəxsiyyətinin, estetik görüşünün, həyata baxışının formalaşması onun yaradıcılığının mahiyyətini, məzmununu və ideya istiqamətini təyin edir. Buradan açıq-aşkar görünür ki, yazıçının ömür yolunu araşdırmadan, dərinlən öyrənmədən yaradıcılığının məğzini anlamaq və dəyərləndirmək çox çətin olar, bəlkə də heç mümkün olmur.

Sənətkarın bir şəxsiyyət kimi inkişafı onun yaradıcılıq fəaliyyətindəki inkişafı ilə sıx bağlıdır. Elə buna görə də yazıçının yaradıcılığının müxtəlif dövrlərinin müqayisəli öyrədilməsinin əhəmiyyətli olduğunu unutmamaq olmaz. Onun dünyagörüşündə və sənətkarlığında baş verən dəyişiklik, inkişaf müxtəlif illərdə qələmə aldığı əsərlərində özünü büruzə verir. Bunun başa düşülməsinə qiymətləndirilməsində bioqrafik məlumatların əhəmiyyətli rolunu nəzərə almamaq mümkün deyildir.

Söz sənətinin yaradıcıları, hətta eyni bir dövrdə yaşayanlar belə fərqli ömür və yaradıcılıq yolu keçirlər. Eləcə də müasiri olduqları həyata, tarixi keçmişə, ictimai-siyasi hadisələrə münasibətlərinə görə fərqlənirlər. Hər bir sənətkarın həyatının öyrənilməsində bu fərdiliyi, bu şəxsi yanaşmanı şagirdlərin aydın təsəvvür etmələrinə nail olmaq tərcümeyi-hal dərslərinin başlıca qayğısı olmalıdır. Məsələnin başqa tərəfi də var: hər bir sənətkarın həyatı və yaradıcılığı həm də yaşadığı dövrün ictimai və ədəbi özəlliklərini əks etdirmiş olur. Bunun aşkara çıxarılması, mənimsənilməsi və dəyərləndirilməsi tərcümeyi-hal dərslərinin mühüm vəzifələrindən hesab edilir. Bu deyilənlərin təlim prosesində necə təzahür etdiyinə iki nümunə əsasında nəzər salaq.

Məlumdur ki, Cəfər Cabbarlı Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyətinin qurulmasını ürəkdən alqışlayan, milli dövlətimizin fəaliyyətində yaxından iştirak edən sənətkarlardan olmuşdur. Milli dövlətimizin süqutu onu sarsıtmış, yeni hakimiyyətin təqiblərinə məruz qalmış, bir neçə dəfə həbs olunmuşdur. Özünün azadlıq ideallarına zidd olan yeni rejimin mədəni inqilab siyasəti onu cəlb etmişdir. Buna əməli işi ilə cavab verməyi qərara alan sənətkar coşqun ədəbi fəaliyyətini dayandırmamışdır. Xalqının inkişafını, mədəni tərəqqisini həmişə arzulayan C.Cabbarlı bu istiqamətdə çalışdığı özünə məqsəd seçir. Lakin onun əsərlərində bolşevik hakimiyyətinin sonralar iflasa uğrayan kənd siyasətinin ifşasına da yer verilir. O, həmçinin kommunist ideologiyasının xalqımızın keçmişinə qənim kəsilməsi ilə barışmır, bu mövqeyi incə üsullarla, mətnaltı mənalara tənqid etməkdən çəkinmirdi.

Sənətkar, təkrar da olsa, qeyd edirik ki, öz ideallarına zidd olan ictimai quruluşun təsirinə, sıxıntılarına baxmayaraq, xalqının mədəni inkişafı,

vətəninin tərəqqisi naminə ardıcıl və gərgin fəaliyyətinə ara vermirdi. Məsələnin bu yöndən aydınlaşdırılması şagirdlərin dünyagörüşünə təsir etməyə bilməz.

C.Cabbarlı iyirminci yüzilliyin 20-ci illərində Azərbaycanda mövcud olmuş ictimai və ədəbi mühitin mərkəzində idi. Bu, onun təkcə yaradıcılığında deyil, şəxsi həyatında da özünü göstərirdi. Ədəbi mübahisələr, ardıcıl və qızğın müzakirələr, ədəbi qəhrəmanların “mühakiməsi” və s. sənətkarın hər gün iştirak etdiyi hadisələr, yaşadığı həyatın ayrılmaz parçası idi. Bütün bunların tərcümeyi-hal dərslərində əhatə olunması şagirdlərin dünyagörüşünün, estetik tərbiyələrinin zənginləşməsinə az təsir etmir.

Əhməd Cavadın – “qırmızı terrorun” qurbanı olan yurdsevər sənətkarın ömrü boyu xalqına, vətəninə xidmət etməsi, müstəqilliyinə qəsd edilmiş Azərbaycanın açıq və gizli tərənnümündən usanmaması, dövlətimizin suverenliyini hər şeydən uca tutması barədə təsəvvür qazanan şagirdlər onun bütövlükdə yaradıcılığını, xüsusən “Səsli qız” poemasının mənasını qavramaqda çətinlik çəkmirlər.

Bədii əsərin yazılması, ərsəyə gəlməsi böyük zəhmətin sayəsində mümkün olur. Onun hər cümləsində, hər səhifəsində müəllifin nəfəsi duyulur, səsi eşidilir, yəni yazıçı şəxsiyyəti və mövqeyi əsərdə ardıcıl əksini tapır. Bütün bunları hələ mütaliə bacarığı, eləcə də həyat təcrübəsi zəif və məhdud olan oxucu – şagird müstəqil anlaya bilməz. Anlaması isə vacibdir. Ona görə vacibdir ki, tərcümeyi-hal materialları yazıçının yaradıcılığının, tədris olunan əsərinin başa düşülməsində mühüm rol oynayır. Ona görə vacibdir ki, bu materialların böyük tərbiyəvi əhəmiyyəti vardır.

Hər bir sənətkar həyatı, gerçəklikdə baş verənləri fərqli şəkildə duya bilər. Deməli, yazıçılar, artıq qeyd olunduğu kimi, gerçəkliyi dərk etmək və onu sənətin dili ilə ifadə etmək baxımından fərqlənirlər. Yazıçının həyata baxışında, estetik görüşlərində fərqlin olması təbiidir. Bunun əhatəli başa düşülməsində tərcümeyi-hal materiallarının rolunu inkar etmək olmaz. Sənətkarın inkişafı, həyat və insan haqqında, cəmiyyətdə baş verən mühüm sosial-siyasi hadisələr barədə düşüncələrinin durulaşması, təsəvvürünün mükəmməl şəkil alması isə zaman tələb edir. Onun yaradıcılıq səriştəsi ilə yanaşı, həyat təcrübəsi də inkişaf edir, tədricən formalaşır. Yazıçının yaradıcılığının müxtəlif dövrləri ilə tanış olan şagird bu inkişafı anlamalıdır. Əks halda yazıçı onun üçün naməlum olaraq qala bilər. Aydınlaşır ki, yazıçı bioqrafiyasının mənimsənilməsi onun yaradıcılıq laboratoriyasına daxil olmağa, sənətinin özəlliklərini başa düşməyə imkan yaradan əhəmiyyətli vasitədir.

Tərcümeyi-hal materiallarının öyrənilməsi yazıçının yaradıcılığında özünü göstərən başlıca istiqaməti anlamağa, onun məhz bu yolu tutmasının səbəbini aydınlaşdırmağa imkan verir. Eləcə də bu və ya digər əsərinin yaranmasının səbəbinin aydınlaşdırılmasına şərait yaradır.

Tərcümeyi-hal materiallarının öyrənilməsi üzrə işin təşkili müəllimdən böyük zəhmət və diqqət tələb edir. Bu materialların mənimsənilməsində ən mühüm cəhət hansı məsələlərin ön plana çəkilməsinin vacib olmasıdır. Yazıçının həyat yolu fakt və hadisələrlə zəngindir. Lakin onlardan məhz hansılarının obyekt seçilməsi məsuliyyətli işdir. Yazıçı idealının, mənəviyyatının və estetik görüşlərinin formalaşmasına təsir edən amillərin aşkara çıxarılıb bütün aydınlığı ilə mənimsədilməsi bioqrafik məlumatların öyrənilməsində önəmlidir. Bu elə ustalıqla edilməlidir ki, şagirdlərdə yazıçı şəxsiyyətinə maraq oyansın. Yazıçı şəxsiyyətinə yaranan maraq onun yaradıcılığının öyrənilməsinə aparan yoldur.

Tərcümeyi-hal materiallarının öyrədilməsində qarşıya çıxan digər bir çətinlik ədəbiyyat fənninin tədrisi mərhələlərində gerçəkləşdirilən işlərin həcmi, məzmunu və ardıcılığıdır. Müxtəlif dövrlərdə məsələyə fərqli yanaşılmışdır. Uzun illər yuxarı siniflərdə tərcümeyi-hal materialları “yazıçının həyatı” başlığı altında geniş əks etdirilmiş, aşağı siniflərdə isə məlumat verilməmişdir. 1960-1970-ci illərdə aşağı siniflərin dərsləklərində də yığcam tərcümeyi-hal materiallarına yer ayrılmışdır. Daha sonralar bundan imtina edilmişdir. Belə yanaşmanın səbəbi fənn proqramında konkret tələblərin qoyulmaması olmuşdur.

Təhsil proqramının (kurikulumun) təkmilləşdirilməsi, yaxud yenilənməsi dərsləklərin məzmun və strukturunda dəyişikliyin aparılmasını labüd edir. Lakin elə metodik yanaşmalar var ki, onlar bütün zamanlar üçün sabit olaraq qala bilər. Bu baxımdan ümumtəhsil məktəblərində tərcümeyi-hal materiallarının öyrədilməsinin ümumi prinsipləri işlənilib hazırlanmalıdır. Aşağıda qeyd olunanlar həmin prinsiplərin əsasını təşkil edə bilər:

- tərcümeyi-hal materiallarının məzmunu, həcmi ədəbiyyat fənninin öyrədilməsi mərhələlərinə uyğun işlənilib hazırlanmalıdır;

- birinci mərhələdə (V-VII siniflərdə) tərcümeyi-halla bağlı məlumat sənətkarın tədris edilən əsəri ilə əlaqəli olmalıdır. Bu məlumat rəqəm, tarixi faktlarla yüklənməməli, yazıçının həyatından parlaq bir səhifəni əks etdirməlidir. Məsələn, V sinifdə Əli Tudənin “Yaşayanlar görəcəklər” şeiri tədris olunarkən şairin Cənubi Azərbaycanın azadlıq mücahidi olduğu, şah rejiminə qarşı çıxdığı, doğma yurdundan didərgin düşdüyü bir neçə cümlə ilə xatırladılır.

Yaxud yenə V sinifdə Əhməd Cavadın “Azərbaycan! Azərbaycan!” şeiri keçilərkən müəllifin Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyətinin nəğməkarı olması, ən gözəl şeirlərini vətənə həsr etdiyi barədə danışmaq faydalıdır.

Sinifdən-sinfə keçdikcə məlumatın məzmununda dəyişikliyin edilməsi zəruri olur. Bu zənginləşdirmə şagirdlərin yaş və bilik səviyyəsinin nəzərə alınması ilə həyata keçirilir.

Bu siniflərin dərsləklərində şagirdlərin fəaliyyətinə istiqamət verən yığcam

tövsiyə-tapşırıqların əks etdirilməsi məqsəduyğundur.

– VIII-IX siniflərdə tərcümeyi-hal materialları V-VII siniflərdə təklif edilənlərdən məzmunca əhatəli olması ilə fərqlənməlidir. Bu siniflərin dərsliklərindəki tövsiyə-tapşırıqların daha geniş məlumatı əks etdirməsinə diqqət yetirilməlidir. Eləcə də şagirdlərin müxtəlif mənbələr üzrə axtarışlar aparmalarına, sənətkarın həyatı, yaradıcılığı ilə bağlı məlumat toplanmalarına istiqamət verilməlidir. Lakin bu siniflərdə də tərcümeyi-hal materiallarının rəqəm, fakt yığınınə çevrilməsinə yol vermək olmaz. Əldə olunan nəticə yazıçının şəxsiyyəti, parlaq, aydın ədəbi siması barədə təsəvvür yaratmalıdır.

– X-XI siniflərdə tərcümeyi-hal materialı monoqrafik mövzunun tərkib hissəsi olur. Deməli, bu, elmi tərcümeyi-hal adlandırıla bilər. Bu material yazıçının ömür və yaradıcılıq yolunun özünəməxsusluğunu rəqəmlərlə yox, faktlara əsaslanan cəlbedici təsvirlərlə, bədii-elmi lövhələrlə əks etdirməlidir. Şagird yazıçının həyatının müxtəlif dövrlərini və yaradıcılıq yolunu izləməkdən estetik zövq almalıdır.

Bəs bu gün ümumtəhsil məktəblərində tərcümeyi-hal materiallarının öyrədilməsi hansı məzmununda və strukturda gerçəkləşdirilir?

Yeni təhsil proqramında – kurikulumda tərcümeyi-hal materialları ilə bağlı məzmun standartları əks etdirilməmişdir. Lakin elə standartlar var ki, onlar ya qismən (1.2.4. *Bədii nümunələrin mövzusunu, ideya-bədii xüsusiyyətlərini bağlı olduğu dövrün sosial-siyasi, mənəvi dəyərləri kontekstindən çıxış etməklə təhlil edir və nəticə çıxarır*), ya da bütövlükdə (2.1.1. *Müxtəlif mənbələrdən topladığı materiallara əsaslanmaqla təqdimat və çıxışlarında obrazlı ifadələrdən istifadə edir*; 2.2.1. *Müzakirələrdə mövzuya, problemə, yazıçı mövqeyinə tənqidi münasibətini əsaslandırır, fərqli fikirlərə dözümlülük nümayiş etdirir*) tərcümeyi-hal materiallarının öyrənilməsi prosesində tətbiq oluna bilər.

Tərcümeyi-hal materiallarının öyrənilməsində üçüncü məzmun xəttinin (yazılı nitqin) standartlarından da istifadə etmək mümkün və faydalıdır.

Kurikulum əsasında hazırlanmış və ümumtəhsil məktəblərində tətbiq olunan dərsliklərdə tərcümeyi-hal materiallarının öyrənilməsi aşağıdakı qaydada əks olunmuşdur:

1) V və VII siniflərin dərsliklərində tərcümeyi-halla bağlı məlumat verilməmişdir (V sinfin alternativ dərsliyində və VI sinfin dərsliyində vəziyyət fərqlidir).

1) VIII-IX siniflərin dərsliklərində isə tərcümeyi-hal materiallarının öyrənilməsi müstəqil işlərin icrası yolu ilə reallaşdırılır. Daha dəqiq deyilsə, dərsliklərdəki hər bölmədən sonra müstəqil iş üçün tapşırıq təklif edilmişdir. Tapşırıq bölmədəki sənətkarların həyatı haqqında müxtəlif mənbələr (internet, məktəb kitabxanasındakı kitablar və s.) əsasında məlumat toplamağı tələb edir.

2) X və XI siniflərin dərsliklərində isə tərcümeyi-hal materialları yazıçının

yaradıcılıq haqqındakı məlumatla qovuşuq mənimsədilir. Bu siniflərin (X-XI) digər materiallarında olduğu kimi, tərcümeyi-hal materiallarının öyrənilməsində də şagirdlərin əlavə mənbələrdən istifadə etməklə araşdırma aparmaları məqsədəuyğun sayılmışdır.

Bu deyilənləri, yəni V-VII, VIII-IX, X-XI siniflərdə tərcümeyi-hal materiallarının öyrədilməsindəki özəlliyi aydınlaşdırmaq.

Sual yaranır: V-VII siniflərdə yazıçının tərcümeyi-halı haqqında dərsliklərdə məlumat, sual və tapşırıq yoxdursa, müəllim bunun üstündən sükutla keçməlidirmi?

Söz yox ki, V-VII siniflərdə yazıçı ilə şagirdlərin, belə demək mümkünsə, görüşünü təşkil etməkdən imtina etmək doğru olmaz. Lakin bunun hansı məzmununda və formada həyata keçirilməsi metodik ustalığ, səriştə tələb edir. Başlıcası isə məktəbə bu istiqamətdə metodik köməyin göstərilməsi vacibdir.

Aşağıdakı sualların cavablandırılması məsələyə aydınlıq gətirər. V-VII siniflərdə:

- Bioqrafik məlumatlara hansı hallarda müraciət olunmalıdır?
- Bu məlumat hansı həcmdə olmalıdır?
- Bu məlumat hansı mənbələrdən əldə edilməlidir?

Birinci sualın (Bioqrafik məlumatlara hansı hallarda müraciət olunmalıdır?) qısa cavabı belədir: Bu siniflərdə yazıçının həyatı haqqında verilən məlumat tədris edilən əsəri ilə bağlı olmalıdır. Məsələn, V sinifdə Xəlil Rza Ulutürkün “Oğul həsrəti” şeiri keçilir. Milli-azadlıq carçısı olan müəllif haqqında şagirdlərin bildiklərini soruşmaq, yazıçı haqqında, onun mübarizəsi barədə bir neçə, amma yaddaqalan cümlə ilə kifayətlənmək mümkündür.

Yaxud VII sinifdə Ə.Məmmədخانlının “Qızıl qönçələr” hekayəsi öyrənilərkən müəllifin müharibə illərində Cənubi Azərbaycana getməsinə, müşahidələri əsasında maraqlı, təsirli əsərlər yazmasını diqqətə çatdırmaq olar.

İkinci sualın (Bu məlumat hansı həcmdə olmalıdır?) cavabı daha sadədir: bu siniflərdə tərcümeyi-halla bağlı verilən məlumat yığcam, cəlbədicə olub, birbaşa əsərlə bağlanmalıdır.

Təəssüf ki, təcrübəsiz müəllimlər V-VII siniflərdə şagirdlərin yaş və bilik səviyyəsini nəzərə almadan çoxlu həcmdə məlumat çatdırmağa cəhd edirlər. Bu, şagirdləri əsas məqsəddən yayındırır.

Üçüncü sualın (Bu məlumat hansı mənbələrdən əldə edilməlidir?) cavabı da sadədir: məktəbin imkanları (kitabxana, internet resurslarından istifadə və s.) nəzərə alınmalıdır.

V-VII siniflərin (eləcə də yuxarı siniflərin), “Ədəbiyyat” dərsliklərində şagirdlərin yazıçılarla ilk görüşünü təşkil etmək üçün digər bir maraqlı vasitə də vardır. Bu, hər bir sənətkarla bağlı epiqrafın verilməsidir. Onlar ya sənətkarların öz sözləridir, ya da digər sənətkarların, yaxud elm adamlarının fikirləridir. Həmin epizodlar üzrə işin təşkili müəllimin yanaşmasından asılıdır.

Mətnin fərdi səssiz oxusu üçün vaxt ayırmaq və mənimsənilənləri müsahibə ilə aşkara çıxarmaq variantlardan biri ola bilər. Yaxud səslə oxudan sonra suallar verməklə qavranılanların bəndlər şəklində ümumiləşdirilməsini təklif etmək mümkündür.

Bəs VIII-IX siniflərdə tərcümeyi-hal materiallarının öyrənilməsi necə təşkil edilməlidir?

Bu siniflərdə bioqrafik məlumatların, artıq qeyd olunduğu kimi, müstəqil işlərin təşkili yolu ilə öyrənilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Dərsliklərdə hər bölmədən sonra şagirdlərin müstəqil yerinə yetirmələri üçün tapşırıq təklif edilmişdir. Məsələn, VIII sinfin “Ədəbiyyat” dərslində beş bölmə vardır. Bu bölmələrdə sənətkarların sayı fərqlidir. Elə bölmə var ki, onda iki, eləsi var ki, üç sənətkar əhatə edilmişdir. Bölmələrin sonunda, tapşırıq verilmişdir: “Bölmədə tanış olduğunuz sənətkarların həyatı haqqında kitabxana və ya internetdəki mənbələrdən məlumat toplayıb öyrənin. Qənaətlərinizi sinif yoldaşlarınız, müəllimləriniz və valideynlərinizlə bölüşün”.

Bölmədəki bütün yazıçıların həyatı haqqında bir şagirdin məlumat toplanması, öyrənməsi vacib deyildir. Şagirdlərin arasında bölgü aparmaq məqsəduyğundur.

Əlbəttə, müəllim bu müstəqil işin necə icra olunduğu, nəticələri ilə ciddi maraqlanmalıdır.

IX sinfin dərslində isə “Müstəqil iş üçün” başlığı altında verilən tapşırıq məzmunca VIII sinifdəkindən fərqlənir: “Bölmədə tanış olduğunuz sənətkarların həyatı haqqında kitabxana və ya internetdəki mənbələrdən topladığınız məlumat əsasında təqdimata hazırlaşın”.

Bu tapşırıqda “təqdimata hazırlaşın” tələbi irəli sürülmüşdür. Bu o deməkdir ki, təqdimatların dinlənilməsini və müzakirəsini keçirmək vacibdir.

Müəllim bu işi necə təşkil etməlidir?

Bu, əlbəttə, fərqli formalarda ola bilər. Məsələn, kiçik qrupların yaradılması mümkündür, hər qrupa bir sənətkarla bağlı araşdırma aparmaq həvalə olunur, nəticələr təqdimatların dinlənilməsi əsasında müzakirə edilir və s.

X-XI siniflərin dərslərində isə tərcümeyi-hal materialları yazıçıların yaradıcılığı ilə bağlı məlumatla qovuşuq verilmiş, sənətkarın “həyatı və yaradıcılıq yolu” adlandırılmışdır. Bu mövzunun tədrisinə bir saat ayrılmışdır. Dərslikdəki məlumatın mənbələrdən əldə edilmiş biliklərlə zənginləşdirilməsi və tamamlanması ev tapşırığı kimi təklif edilmişdir.

Lakin həmin mənbələrlə kifayətlənmək olmaz. Təcrübə göstərir ki, tədqiqatın, araşdırmanın faydasını və zövqünü duyan yuxarı sinif şagirdləri könüllü olaraq digər mənbələrə də müraciət edir, material toplayır, onlara tənqidi münasibət bəsləyir, ümumiləşdirmə aparır, dərslikdəki məlumatlarla uzlaşdırır, öyrəndiklərini zənginləşdirirlər.

Bu deyilənlərin daha aydın təsəvvür edilməsinə imkan yaradan bir nümunəyə nəzər salaq.

X sinfin dərslində Q.Zakirin “həyatı, yaradıcılıq yolu” mövzusunda həsr edilmiş materialın həcmi heç 1,5 səhifə də deyil. Əvvəlki dərslərlə müqayisədə bu, çox azdır. Eləcə də əhatə edilən məsələlərin həcminə görə də dərslərdəki material xeyli yığıcamdır. Deməli məqsəd şagirdləri tədqiqata cəlb etmək, mənbələrdən yararlanmaqla Q.Zakirin həyatı, yaradıcılığı barədə dolğun təsəvvür qazanmalarına nail olmaqdır.

Dərslərdəki digər mövzular kimi, bu mövzudakı mətləblər də mətnkənarı suallar əsasında diqqətə çatdırılmışdır.

Birinci mətnkənarı sual belədir: *Q.Zakirin həyatı, yaradıcılığı üçün səciyyəvi olanlar nədir?*

Göründüyü kimi, sual geniş cavab tələb edir. Şagirdlər Q.Zakirin həyatı ilə bağlı mühüm məqamlar barədə təsəvvür qazanmadan bu suala əhatəli cavab verə bilməzlər. Başqa sözlə, şagirdlər:

- şairin anadan olduğu ailə, onun təhsili, dünyagörüşünün formalaşmasına təsir edən amillər;

- Zakirin həyata, zamanəsində baş verən mühüm ictimai-siyasi hadisələrə münasibəti;

- şairin şəxsiyyəti, əlaqə saxladığı müasirləri və s. barədə əlavə məlumat əldə etməli, dərslərdəki suala cavab verməlidirlər.

Şagirdlər, həmçinin şairin yaradıcılığı üçün səciyyəvi olan cəhətlər barədə dərslərdə yığıcam deyilənləri mənbələr hesabına zənginləşdirməlidirlər.

Şagirdləri tədqiqata, araşdırmaya yönləndirən dərslərdə bu göstərilənlər ya qismən əhatə olunmuş, ya onlara işarələr edilmiş, yaxud da ümumiyyətlə toxunulmamışdır.

Dərslərdə Zakirin Şuşada bəy ailəsində dünyaya göz açdığı, mollaxanada təhsil aldığı, Xındırstan kəndində yaşadığı qeyd olunub.

Mənbələrin araşdırılması isə bu məlumatın aşağıdakı məzmununda zənginləşdirilməsinə səbəb olur:

- Zakir Şuşa şəhərinin binasını qoyan Pənah xanın doğma qardaşı Hüseynəli ağanın nəticəsidir. Bu nəsil Qarabağda “Cavanşir” adı ilə məşhurdur.

- Zakir Mehdiqulu xanın ona bağışladığı Xındırstan kəndində yaşamışdır.

- Mollaxanada təhsil alan Zakir ərəb, fars dillərini öyrənmiş, Firdovsi, Nizami, Sədi, Hafiz kimi sənətkarların yaradıcılığı ilə tanış olmuşdur.

Dərslərdə yazılır:

“Zakir Qarabağ mahalında baş verən bütün mühüm hadisələri izləyir, haqsızlığın baş alıb getməsinə dözə bilmirdi. Elə buna görə də çar hakimiyyətinin rüşvətxor məmurları, ədalətsiz bəy və mülkədarlar, ikiüzlü ruhanilər onun amansız satirasının tənqid hədəfinə çevrilirdilər. Şairin düşmənləri çoxalır, o, müxtəlif bəhanələrlə günahlandırılır, həbsxana, sürgün

həyatı yaşayır” [1, s.117-118].

Mənbələrlə tanış olan şagirdlər bu məlumatı zənginləşdirirlər:

Zakirin satiralarında rüşvətxor çar hakimləri, fitnəkar bəylər, cəhalət və mövhumat yayan ruhanilər, savadsız, elmsiz həkimlər, baqqal və tacirlər tənqid olunmuşlar.

Çar idarə və məhkəmələrində olan süründürmələr, çıxarılan ədalətsiz qərarlar, hakimlərin rüşvətxorluğu Zakir satiralarının əsas tənqid hədəfləri idi.

Qarabağın ozamankı hakimlərindən Xandəmirovun və knyaz Konstantin Tarxan-Mouravovun özbaşınalıqları o dərəcəyə çatmışdı ki, şair onları həcv etməyə məcbur olmuşdu.

Zakirin yerli hökumət tərəfindən təqib olunmasının əsl səbəbi də məhz hakim təbəqələrə qarşı satirik şeirlər yazmasından irəli gəlmişdir.

Şagirdlər mənbələrdən öyrənirlər ki, qardaşı oğlu Behbud bəy Cavanşirin qaçaqçılığını bəhanə edən hakim dairələr şairi Bakıya, oğlu Nəcəfqulu bəyi və qardaşı oğlu İsgəndər bəyi Rusiyaya sürgün etmişlər.

Dərslikdə şairin mənzum hekayələri və təmsilləri, yaradıcılığının bədii xüsusiyyətləri barədə verilmiş yığcam məlumat da mənbələrdən əldə edilmiş biliklərlə tamamlanır, zənginləşdirilir. Deyilənlərdən aydınlaşır ki, kurikulum əsasında X və XI siniflər üçün hazırlanmış “Ədəbiyyat” dərslikləri tərcümeyi-hal materiallarının şagirdlərin tədqiqatı əsasında öyrənilməsinə istiqamət vermiş, maraqlı metodik tövsiyələri, tutarlı materialları özündə əks etdirmişdir.

Tərcümeyi-hal materiallarının öyrənilməsində yazıçının yaradıcılığına müraciət etmədən keçinmək olmur. Məhz buna görə də təhsil proqramı (kurikulum) əsasında X və XI siniflər üçün yazılmış ədəbiyyat dərsliklərində yazıçının həyat və yaradıcılığının qovuşuq əks etdirilməsi məqsədəuyğun sayılmışdır. Bu yol yazıçının şəxsiyyət və sənətkar kimi inkişafının izlənilməsinə imkan verir.

Sənətkarın həyat və yaradıcılığı barədə dərslikdə verilmiş məlumatla kifayətlənmək məqbul sayılmır. Həmin məlumatların sonunda araşdırma üçün mənbələr göstərilmişdir. Lakin bu mənbələrin çoxaldılması faydalıdır, başqa sözlə, digər mənbələrə də müraciət etmək mümkün və faydalıdır.

Metodik ədəbiyyatda həmin mənbələr belə təqdim olunur:

- elmi-monoqrafik əsərlər;
- qəzet, jurnal, internet və s. mənbələrdə çap olunmuş materiallar;
- avtobioqrafik əsərlər: a) yazıçının yazdığı tərcümeyi-halı; b) tərcümeyi-hal xarakterli bədii əsərlər;
- yazıçının ictimai məzmunlu məktubları.

Yuxarı siniflərdə həyatı, yaradıcılığı öyrənilən sənətkarların, demək olar, hamısı haqqında monoqrafiyalar çap edilmişdir. Məsələn: Y.Bertels, Nizami Gəncəvi, H.Arashlı, Məhəmməd Füzuli və s.

Bu qəbildən əsərlərin bütövlükdə oxunması orta məktəb şagirdinin imkanı

xaricindədir. Lakin onlarla tanış olmaq, diqqətçəkən sitatlar seçmək faydalıdır. Müəllim bu məsələdə şagirdə yardımçı olmalı, onun fəaliyyətinə səmərəli istiqamət verməlidir.

Bu və ya digər sənətkar haqqında dərc edilmiş maraqlı qəzet və jurnal məqaləsinə şagirdlərin diqqətinin cəlb edilməsi də səmərəlidir. Yaradıcılığı tədris edilən sənətkarın yeni əsərinə həsr olunmuş məqalə, eləcə də klassiklər haqqında orijinal fikir əks etdirən məqalələrdən parçalarla tanışlıq faydalı olar.

Avtobiografik əsərlərdən ədəbiyyat dərslərində istifadə təlim-tərbiyə baxımından əhəmiyyətlidir. Bu qəbildən əsərləri iki qismə ayırırlar: a) Yazıçının yazdığı tərcümeyi-halı; b) Tərcümeyi-hal xarakterli bədii əsər. Məktəbdə istifadə baxımından birinciyə nümunə olaraq C.Məmmədquluzadənin “Xatıratım”, ikinciyə isə İ.Şıxlının “Cəbhə gündəliyi”ni qeyd etmək olar.

Yazıçının ictimai məzmunlu məktubları onun sosial-siyasi hadisələrə münasibətini, elm, ədəbiyyat, incəsənət barədəki düşüncələrini və s. öyrənmək baxımından maraqlıdır. Metodik ədəbiyyatda mənbələrin sırasında bədii əsərlər də göstərilir. Bu qəbildən əsərlərin mütləq edilməsi faydalıdır. Lakin onları elmi mənbə kimi qəbul etmək doğru sayıla bilməz.

Yeni texnologiyaların meydana çıxması, internetin hüdudsuz imkanları mənbələrin növünü və sayını əhəmiyyətli dərəcədə artırmışdır. Bu, bioqrafik məlumatların və yazıçının yaradıcılığının öyrənilməsində rəngarəng iş növlərinin tətbiqinə geniş şərait yaradır. Yazıçının həyatını və yaradıcılıq yolunu ardıcıl müşahidə etməyə imkan verən videogörüntülərin hazırlanması, dərslərdə onlardan fraqmentlərin nümayiş etdirilməsi məqsədəuyğundur.

İndi artıq yazıçı ömrünün müxtəlif dövrlərinə aid portret və şəkillərin toplanması, çıxış və müsahibələrindən videogörüntülərin, yaradıcılığı ilə bağlı sənədli filmlərdən fraqmentlərin əldə edilməsi çətin deyildir.

Toplanmış, sistemə salınmış materialın hamısından bir dərstdə istifadə etmək mümkün olmadığı kimi, vacib də deyildir. Bu materialdan monoqrafik mövzuya həsr edilmiş bütün dərslərdə, yeri gəldikcə, istifadə olunmalıdır.

Yuxarı siniflərin ədəbiyyat dərslərlərində əksini tapmış “yazıçının həyatı, yaradıcılıq yolu” mövzusunun tədrisi üçün fərqli məzmununda metodik tövsiyələr təklif edilmişdir. Məsələn: X sinfin dərslərində “Nəsiminin həyatı, yaradıcılıq yolu” mövzusu “Araşdırmaya hazırlaşın” başlıqlı tapşırıqla başlanır. Tapşırığın tələblərinə əsasən şagirdlər:

- şairin həyatı, yaradıcılığı və yaşadığı dövrlə bağlı bildiklərini dərslər əvvəlində yada salmalı, müxtəlif fənlərdən mənimsədikləri bilikləri də tətbiq etməklə yığcam müzakirə aparmalıdır;

- BİBÖ cədvəlinin ilk iki sütununda qeydlər etməlidirlər;

- kiçik qruplar yaradaraq aşağıdakı tapşırıqları yerinə yetirməlidirlər:

- a) mətnkənarı suallarla bağlı dərslərdəki cavabları oxumalı, məzmununu

ümumiləşdirib bir neçə cümlə ilə yazmalıdırlar;

b) digər qruplara vermək üçün mətnlə bağlı bir neçə sual hazırlamalıdırlar;

c) təqdimatlar etməklə gəldikləri nəticələrlə bağlı məlumat mübadiləsi və müzakirə aparmalıdırlar.

d) BİBÖ cədvəlinin sonuncu sütununda qeydlər etməlidirlər.

Bunun ardınca dərslikdəki 2,5 səhifəlik materialın oxusu əsasında tapşırığa cavab hazırlanır.

Sonra dərslikdə “Evdə iş” başlığı altında tapşırıq verilmişdir. Bu tapşırığın istiqaməti “Araşdırmanı davam etdirin” sözləri ilə müəyyənləşdirilmişdir.

“Evdə iş” tapşırığının tələbləri aşağıdakılardır:

1. Sınıfdə öyrəndiklərinizi göstərilən mənbələrdən topladığınız məlumat əsasında zənginləşdirin və tamamlayın.

2. Araşdırma apararkən aşağıdakı sualların cavablarını da əhatə etməyə çalışın:

a) “Nəsimi poeziya tariximizdə siyasi-fəlsəfi şeirin ilk böyük nümayəndəsidir” fikrini necə əsaslandırarsınız?

b) Şair ilahi və dünyəvi məzmununda yazdığı şeirlərində hansı mənəvi-əxlaqi dəyərləri daha önəmli sayır?

c) İ.Nəsiminin şeirlərini hansı mövzular üzrə qruplaşdırmaq olar?

3. Yazılı qeydlər əsasında şifahi təqdimata hazırlaşın.

Sonda isə istifadə ediləcək mənbələr əks etdirilmişdir.

Göründüyü kimi, dərslik şagirdləri tədqiqatçı mövqeyində görür, araşdırma aparmaqla mövzunu əhatəli öyrənməyə istiqamətləndirir.

İstər X, istərsə də XI sinfin dərsliyi üçün hazırlanmış metodik vəsaitlərdə tərcümeyi-hal dərslərinin fəal təlimin tələbləri əsasında tədrisi üçün aydın, müəllimlərin şəxsi yaradıcılığına imkan yaradan dərs nümunələri təklif edilmişdir. Bu nümunələrdə dərsliyin konsepsiyası nəzərə alınmış, dərslikdəki yığcam cavablar əsasında əlavə mənbələr üzrə araşdırma aparılmasına nail olmaq məqsədi güdülmüşdür. Bunun mahiyyətini dərk edə bilməyənlər sənətkarın həyat yolunu kölgədə qoyan, yaradıcılığı barədə mücərrəd tələbləri əks etdirən tapşırıqları özünə daxil edən sxematik dərs nümunələri təklif edirlər.

Əlbəttə, “yazıçının həyatı, yaradıcılıq yolu” mövzusunun öyrənilməsinə dərsliklərdəki formalarla məhdudlaşdırmaq olmaz. Metodika uzun illər ərzində istər tərcümeyi-hal materiallarının, istərsə də yazıçının yaradıcılığı barədə məlumatın öyrənilməsi ilə bağlı rəngarəng metodik tövsiyələr işləyib hazırlamışdır. Bunların yeni təlimi yanaşmalarla, yeni təlim texnologiyaları ilə uzlaşdırılması istiqamətində araşdırmaların aparılmasına bu gün ciddi ehtiyac duyulur. Həmin metodik formalardan bu gün yaradıcılıqla istifadəyə laqeyd qalmaq olmaz. Məsələn:

– Məruzələrin hazırlanması.

- Disputların keçirilməsi.
- Kinofilmlərdən fraqmentlərin nümayişi və müzakirəsi.
- Qiyabi ekskursiya və s.

Məruzə, disput və s. üçün mövzular müəyyənləşdirilərkən hər iki istiqamətin (tərcümeyi-hal və yazıçının yaradıcılıq yolu) tələblərinin nəzərə alınması vacibdir.

Metodik forma kimi qeyd olunan qiyabi ekskursiya çox maraqlı olsa da, məktəb təcrübəsində nadir hallarda tətbiq edilmişdir. Bunun obyektiv səbəbi var; müəllimlərə metodik kömək göstərən yazılar çox azdır. Subyektiv səbəb kimi müəllimlərin özlərinin yaradıcı işə qoşulmamasıdır.

Etiraf edilməlidir ki, qiyabi ekskursiyaların hazırlanması mürəkkəb prosesdir və böyük zəhmət tələb edir. Yazıçının həyatı ilə bağlı qiyabi ekskursiyanın hazırlanması işinə ssenarinin tərtibi ilə başlanılır. İlk növbədə diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır ki, qiyabi ekskursiya bütöv dərsmi əhatə edəcək, yoxsa dərse bir epizod kimi daxil olunacaq...

Sonra materiallarla tanışlıq və onların toplanması həyata keçirilir.

Materiallara daxil olanlar, əsasən, bunlardır:

- Xatirələr.
- Məktub, gündəlik, əsərlər.
- Fotoşəkillər, portretlər.
- Səs fonu (musiqi, yazıçının səs yazısı və s.)

Ekskursiya rəhbərinin hazırlığından çox şey asılıdır. O, emosional, canlı nitqi ilə şagirdləri cəlb etməlidir. Ekskursiya materiallarını üzvi şəkildə əlaqələndirməyi, görüntü materialları ilə nitq – danışiq arasında məntiqi əlaqə yaratmağı bacarmalıdır.

Qiyabi ekskursiya üçün mövzu fərqli ola bilər: yəni yazıçının həyatından seçilmiş bir mühüm məqam, yaxud fəaliyyəti üçün səciyyəvi olan mərhələ və s. Məsələn: “Mikayıl Müşfiq və sənət dostları”, “Mirzə İbrahimovun ictimai fəaliyyəti”, “İsmayıl Şıxlı müəllim kimi” bu qəbildəndir.

Qiyabi ekskursiya yazıçını şagirdlərə daha da yaxınlaşdırır və sevdilir. Şagirdlərdə yaradıcı təfəkkürün inkişafına səbəb olur.

Məktəb təcrübəsinin öyrənilməsi, pedaqoji ədəbiyyatın, mətbuatın izlənilməsi, müəllimlərlə müsahibə belə bir nəticə çıxarmağa əsas verir ki, tərcümeyi-hal materiallarının öyrənilməsində müəyyən nöqsanlara yol verilir. Əgər mövzu “yazıçının həyatı, yaradıcılıq yolu” adlanırsa, deməli, hər iki tərəfin (mövzunun) nisbəti (əhatə olunması) gözlənilməlidir. Lakin məlum olur ki, bir sıra müəllimlər yazıçının həyatı ilə bağlı faktlara daha geniş yer ayırır, yaradıcılığının səciyyəvi cəhətlərini unudur.

Dərsləklərdə isə məsələ başqa cür təqdim edilmişdir: yazıçının yaradıcılığındakı inkişafın onun həyata baxışının, dünyagörüşünün formalaşması ilə üzvi şəkildə bağlı olduğu faktlarla əsaslandırılmışdır. Deməli,

hər iki istiqamətin – yazıçının həyatının və yaradıcılığının qarşılıqlı əlaqədə öyrənilməsi vacibdir və bu, təmin edilməlidir. X və XI siniflərin dərsliklərində həmin mövzuların ciddi ümumiləşdirmə əsasında yazılması da buna imkan yaradır. Yəni yazıçının həyatında baş vermiş bu və ya digər mühüm hadisənin onun yaradıcılığında geniş əksini tapdığı ümumiləşdirmə yolu ilə əks etdirilmişdir.

Bir nümunəyə diqqət edək.

“C.Məmmədquluzadənin həyatı və yaradıcılıq yolu” materialı XI sinfin dərsliyində aşağıdakı mətnkənarı suallar üzrə ümumiləşdirmə əsasında təqdim edilmişdir:

1. *Ədibin həyat yolunun başlanğıcı hansı cəhətləri ilə diqqəti cəlb edir?*

– Onun ailəsi.

– Təhsili (mollaxana, üçsinifli Naxçıvan şəhər məktəbi, Qori Müəllimlər Seminariyası).

– Müəllimlik fəaliyyəti (İrəvan quberniyasının və Naxçıvanın kəndlərində 10 il müəllimlik)

– Həyatı müşahidə etməsi, ilk əsərlərini yazması.

2. *Yazıçının həyatında Tiflis mühiti hansı rolu oynamışdır?*

– “Şərqi-rus” qəzetində çalışması. Jurnalist, publisist kimi formalaşması.

– “Kişmiş oyunu”, “Poçt qutusu” hekayələrini “Şərqi-rus” qəzetində çap etdirməsi.

– “Molla Nəsrəddin”i nəşr etdirməsi.

3. *Yazıçının Təbriz həyatı üçün önəmli olanlar nədir?*

– “Molla Nəsrəddin”i çap etdirir.

– “Ölülər”i tamaşaya qoyur.

4. *Mirzə Cəlilin Bakı həyatı hansı cəhətləri ilə səciyyəvidir?*

– “Fəhlə-kəndli hökuməti”nə əvvəl inanması.

– Nöqsanları “Yeni yol” qəzetində tənqid etməsi.

– Ümidlərinin boşa çıxması.

– 1931-ci ildə jurnalın baş redaktorluğundan imtina etməsi.

5. *Yazıçının nəsr əsərlərində hansı problemlər diqqət mərkəzinə çəkilmişdir? Bu problemlərin yaranmasının səbəbini o nədə görürdü?*

– Mədəni gerilik, avamlıq, qadın hüquqsuzluğu, ictimai ədalətsizlik, dini fanatizm və s.

6. *Yazıçının dramatik əsərlərinin mövzu, problem, konflikt özəlliyi hansılardır?*

– Ümumiləşdirmə ilə: “Ölülər”, “Dəli yığıncağı”, “Kamança” və s. əsərləri barədə fikir ifadə olunub.

7. *Mirzə Cəlil publisistikasında daha çox hansı problemlərə diqqət yetirilmişdir? Bu problemlərin həlli yolunu o nədə görürdü?*

– Dünyagörüşü zənginləşən, həyata baxışı mükəmməl səciyyə qazanan

Mirzə Cəlilin fanatizmi, mövhumatı, avamlığı, Rusiyanın müstəmləkə siyasətini və s. publisistik əsərlərində kəskin tənqid etmişdir.

Göründüyü kimi, yazıçının həyatı və yaradıcılıq yolu qarşılıqlı əlaqədə – qovuşuq şərh edilmişdir. Bu, dərs prosesində də özünü beləcə göstərməlidir.

Məktəb təcrübəsində digər nöqsanlara da yol verilir.

Məsələn:

- Yazıçının öz mühiti, ictimai həyatla əlaqəsi qədərincə açıqlanmır.
- Dərsi “maraqlı” etmək üçün lüzumsuz məlumatlara geniş yer verilir.
- Rəqəm və faktların sadalanması qədərindən çox olur.

Tədqiqat belə bir nəticənin çıxarılmasına əsas vermişdir ki, yazıçının həyat yolu barədə şagirdlərdə dolğun təsəvvürün yaradılması onun yaradıcılığının səmərəli öyrənilməsinə, şagirdlərdə mənəvi və estetik tərbiyənin inkişafına əhəmiyyətli dərəcədə təsir edir.

ƏDƏBİYYAT

1. Əliyev S., Həsənov B., Mustafayeva A. Ədəbiyyat: 10-cu sinif üçün dərslik, Bakı: Bakınəşr, 2017, 208 s.
2. Hüseynoğlu S. Ədəbiyyat dərslərində yeni texnologiyalar: fəal/interaktiv təlim. Bakı: Bakınəşr, 2009, 200 s.
3. Həsənlı B. Ədəbiyyatın tədrisi metodikası. Bakı: Müəllim, 2016, 452 s.
4. Маранцман В.Г. Биография писателя в системе эстетического воспитания школьников. М.; Л.: Просвещение, 75 с.
5. Ядровская Е.Р. Методика преподавания литературы. Москва: Юрайт, 2021, 236 с.

Redaksiyaya daxil olub 25.05.2023